

Seyahatname Çevirilerinde Yanmetin Olgusu

Nurhan Baş , Ankara

Öz

Bu makalenin amacı, Osmanlı Devleti'ne gerçekleştirilen gezilere ilişkin seyahatnamelerin Almancadan Türkçeye yapılmış olan çevirilerini Genette (2016)'ın yanmetin kavramı bağlamında irdelemektir. Bu seyahatname çevirileri 1960–2017 yılları arasında yayınlanmıştır. Temel alınan bütüncü 16 farklı seyahatnameye ait 34 çeviri sürümü içermektedir. Seyahatname, yanmetin ve çeviri ilişkisine değinildikten sonra sözü edilen seyahatname sürümlerinin yıllara göre dağılımı gösterilmiştir. Seyahatname çevirileri erek kültür dizgesinin bir parçası olduğundan, bu çeviri kitaplardaki iç metinler, erek okurların çeviri metni nasıl okumaları gerektiği ve kendilerini nelerin beklediği konusunda aracılık etmektedir. Böylelikle bu iç metinler, okurların olası ihtiyaçlarını karşılamak üzere ve erek kültürün koşullarına göre üretilmektedir. Örneklerle bu iç metinler aracılığıyla erek okurla nasıl bağ kurulduğu gösterilmiştir. Bu çalışmada ayrıca, belli başlı iç metin türlerinin niceliksel ve niteliksel incelemesiyle çeviri olgusu, çevirinin amacı, çevirmenin görünürlüğü/görünmezliği, yayınevlerinin çeviri politikası, çeviriyi etkileyen etmenler vb. konularda bilgiler sunmak amaçlanmıştır. Toplanan veriler, iç metinlerin bir yandan erek okurların olası ihtiyaçlarına göre şekillenebildiğini gösterirken diğer yandan erek kültür dizgesinin bazı ideolojik dinamiklerine hizmet edebildiğine işaret etmektedir.

Anahtar Sözcükler: seyahatname çevirisi, yanmetin, iç metin, çeviriyi etkileyen etmenler, Moltke'nın seyahatnamesi

Abstract

The phenomenon of paratexts in translations of travel books

This study aims to analyse Turkish translations of German travelogues about trips to the Ottoman Empire within the framework of Genette's (2016) concept of paratexts. These translations of travelogues were published between the years 1960-2017. The corpus of the study includes 34 translated versions of 16 different travelogues. After giving a brief overview of the relationship among travelogues, paratexts and translation, the distribution of different versions according to years are displayed. Since travel books are a part of the target cultural system, paratexts within these translations are guides to target readers for reading translation; target readers also know what is inherent in these translations thanks to these paratexts. Thus, these paratexts are produced according to the conditions of the target culture in order to meet the needs of the readers. Examples display how a bond is created with the target reader via these paratexts. This study also aims to suggest information about the phenomena of translation, the aim of the translation, visibility/invisibility of the translator, translation policies of the publisher, conditions affecting the process of translation, and such through using the qualitative and quantitative analysis of the main paratexts. Collected data display that paratexts are shaped according to the needs of the target readers and these paratexts may be used for ideological dynamics of the target cultural system.

Keywords: translation of travel books, paratexts, peritexts, conditions affecting translation, Moltke's travel book

1. Giriş

Edebiyat bilimci Gérard Genette'in *Seuils* başlıklı kitabında ele aldığı yanmetin kavramı, bir kitabın içinde veya dışında yer alan ve kitabı okura sunan aracı ögeler, örneğin yazar adı, başlık, önsözler, resimler, notlar, söyleşi vs., olarak tanımlanmaktadır (2016: 9-13). Yanmetinlerin görevi, "metni sunarak [...] metnin bir kitap biçiminde alımlanmasını ve tüketilmesini sağlamaktır" (2016: 9). Genette'in edebî yapıtları kapsayan yapısalcı metin yaklaşımı sadece edebiyat alanında araştırma yapan bilim insanları tarafından değil, başka bilim alanlarında da ilgi görmektedir. Genette'in çığır açıcı yanmetin yaklaşımı ışığında çalışmalar yapılan bir alan da çeviribilimdir. Çeviribilim alanında yanmetin kavramından yola çıkarak gerçekleştirilen araştırmalar giderek artmaktadır (Kovala 1996, Tahir Gürçağlar 2005; Koş 2007, Kansu-Yetkiner/Oktar 2012). Zira bir çeviri metnin erek kültürde kitaba dönüşmesinde ve okura ulaşmasında yanmetinlere önemli görevler düşmektedir. Genette ise adı geçen kitabında çeviriyi ele almamıştır, çeviriye sadece çok kısa değinmiştir (2016: 386).

Bu betimleyici çalışmada, seyahatname çevirilerinde yer alan yanmetinler irdelenmiştir. İnceleme Almancadan Türkçeye çevrilen seyahatnamelerin yanmetinleriyle sınırlandırılmıştır. Söz konusu çeviriler 1960-2017 yılları arasında basılmıştır. Bilindiği kadarıyla seyahatname çevirilerini konu edinen çeviribilimsel çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Bu konuda yapılan bir araştırmada (Baş 2018) *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*'nde çevirmenin izini sürmek ve çeviri yaklaşımını saptamak amacıyla ağırlıklı olarak çevirmen notları incelenmiştir. Aynı çevirmenin daha önce yaptığı başka bir çevirisi dikkate alındığında bile, çalışmanın genişletilebileceği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu çalışmada daha kapsamlı bir bütünceden yola çıkılmıştır. Daha geniş bir bütünceden elde edilen veriler çeviri alanındaki kurumsal, toplumsal ve kültürel ilişkileri saptamaya ve ayrıca bu alanda gerçekleşen değişimleri ortaya çıkarmaya yardımcı olacaktır. Ancak, bu verilerin bir bağlama oturtulabilmesi için dönemin tarihsel ve kültürel bağlamına da bakmak gerekmektedir. Bu konuya ancak kısmi olarak değinilebilmiştir. Bu çalışmada, seyahatname çevirilerine eşlik eden yanmetinlerin katkısının araştırılması amaçlanmaktadır. Yanmetinler, erek okurla çeviri metin arasında bağ kurmaktadır. Örneklendirerek bu bağın nasıl kurulduğu ve yanmetinlerde çeviri olgusu, çevirmen, çeviriyi çevreleyen etmenler vb. hakkında hangi bilgilerin dile getirildiği irdelenmiştir.

2. Seyahatname, Yanmetin ve Çeviri İlişkisi

Seyahatname kavramı, Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğünde "Bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser" (TDK 2019) olarak tanımlanmaktadır. Bu eserler günlük, seyahat günlüğü, anı, mektup, sefaretname vb. şeklinde yazılmış olabilir. Bu çalışmada ele alınan seyahatnameler Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren çeşitli sebeplerle yaşamlarının bir kısmını Osmanlı topraklarında geçirmiş olan bazı kişilerin kaleme aldığı yazılardır. Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı Türk korkusuyla birlikte bir hayranlık beslediği ve başarılarından ötürü Osmanlı'yı tanıma merakının hâkim olduğu söylenebilir. O çağların

teknolojisinde bilgi edinmek ve seyahat etmek oldukça kısıtlı olduğundan Avrupa’da seyahatnamelere yoğun bir ilgi vardı. Bir seyahatnamenin okur kitlesi de ilk aşamada yazarın ülkesidir. Hans Dernschwam’ın *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*’nü imge açısından ele alan Talun-İnce (2008: 112) seyahatnamelerin, “incelenen toplumdaki ziyade seyyahın ait olduğu toplumu etkileme[yi]” amaçladığını ifade etmiştir. Yayımlanan bazı seyahatnamelerin gördükleri rağbet nedeniyle birçok kez basıldığı bilinmektedir. Örneğin, Niğbolu Meydan Savaşı’nda esir düşen Schiltberger’in anıları ilk matbaanın Gutenberg tarafından 1450 yılında açılmasından sonra 15. yüzyılın ikinci yarısında ve 16. yüzyılda defalarca basılmıştır (Akpınar 1997: 18). Schiltberger adeta dönemin çoksatan seyahatnamesi olmuştur. Bu durum, seyahatnamelerin yazıldıkları kültürün dizgesinde belirli bir konuma sahip olduklarını, bir gereksinimi karşılayarak bir boşluğu doldurduklarına işaret etmektedir.

Bir kitap ‘aynı kültürde’² de basılsa, zaman farkı arttıkça, yeni okur kitlesi bu kitabı bir bağlama oturtabilmek ve içerikleri anlamlandırmak için ek bilgilere ihtiyaç duyabilmektedir. Bu olgu seyahatnamelerde zaman farkı arttıkça daha fazla önem kazanmaktadır. Söz konusu bilgiler okura ek metinlerle, yani yanmetinlerle sunulabilmektedir. Örneğin, önsözde giriş mahiyetinde bilgiler okurla kitap arasında bir köprü işlevi görürken bilinmeyeceği ve/ya yararlı olabileceği düşünülen bazı bilgiler dipnotlarda açıklanabilmektedir. Böylece kitap yeni okur kitlesi için güncellenmiş olmaktadır. Bunlar hâlâ kaynak kültürde gerçekleşen değişikliklerdir. Bazen uzun süreli bir zaman farkı diliçi çeviriyi gerektirmektedir. Bu nedenle Schiltberger’in anıları Schlemmer tarafından 20. yüzyılda çağdaş Almancaya çevrilmiştir. Okur kitlesi açısından bakıldığında ise Schiltberger’in anılarını, günümüz kaynak okur kitlesinin okuma amacının, 15. yüzyıldaki basımı okuyan kaynak okur kitlesinin amacıyla örtüşmeyeceğini ifade etmek gerekir. 15. yüzyıldaki kaynak okur ‘uzak diyarlarla ilgili anıları’ hâlâ kendi yaşadığı çağla ilişkilendirebilirken günümüz kaynak okuru bu anıları ‘eski devirlerden bir anlatı’ olarak okuyup anlamlandırabilecektir.

Söz konusu seyahatnamelerin Türkçeye çevrilmeleri durumunda yine yanmetinlere ihtiyaç duyulmaktadır. Çeviri metindeki yanmetinlerin türü ve içeriği kaynak metnin sunduğu bilgilere bağlıdır. Yanmetinler aracılığıyla erek okur çeviriyle tanıştırmakta ve okuyacağı çeviri metne hazırlanmaktadır. Elbette erek okurların hâlihazırda Osmanlı Devleti ve kültürü hakkında bilgi sahibi oldukları düşünülebilir. Ancak, olağan okur kitlesinin sadece tarih uzmanları olamayacağından erek okura da yanmetinlerde, anlatılan dönem, yer ve şahsiyetlerle ilgili bilgiler sunulabilmektedir. Erek okur kitlesinin seyahatname çevirilerini okuma amacına değinecek olursak, seyahatname çevirilerine ilginin bir sebebi Osmanlı’daki yaşamın yabancıların gözüyle nasıl görüldüğünü öğrenmek olarak ifade edilebilir. Bu okuma amacı, çevirinin de amacı olarak kabul edilebilir. Yayınevi ise bir kültür hizmeti olarak Osmanlı dönemi hakkında yabancı kaynaklar sunmayı faydalı bulmuş olabilir. Bu amaçlar erek kitabın üretiminde katkıları bulunan eyleyenlerin tutumları üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin yayınevi, editör ve çevirmen kararları bu hususa göre alınabilmekte ve sonuçlar da (hem

² Sınırlı bir coğrafyada da, mevcut bir kültür hem türdeş (homojen) değildir, hem de zamanla değişime uğramaktadır.

ana metne hem de) yanmetinlere yansıyabilmektedir. Bu yansımalar yanmetin örneklemeleri üzerinden tartışılmıştır.

Genette, yanmetin kavramını “bir metni çevreleyen ve onu bir kitap haline getiren her tür malzeme” olarak tanımlar ve yanmetin olgusunu iç metin ve dış metin olarak ikiye ayırır. İç metin öğeleri kitabın içinde yer almakta ve kitapla eşzamanlı olarak üretilmektedir. Yazar adı, başlık, alt başlık, içindekiler, önsöz, notlar vb. iç metin kapsamına girmektedir. Dış metin öğeleri ise kitabın içinde yer almayan ve kitapla ilgili söyleşi, konuşma, mektuplaşma, günlük gibi metin türlerini içermektedir (2016: 9–12). Böylece kitapla ilgili her tür tanıtım, eleştiri ve haber dış metin ögesi olarak görülmektedir.

Çıkış noktası yanmetin olmayan çeviribilimsel çalışmalarda da çeviri metnin işlevini yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyulan ek bilgilerin önemine vurgu yapılmaktadır. Vural Kara, çevirmenin çevrilecek edebî eseri sadece başka dile aktarmakla yetinmeyip erek okurun edebî çeviriyi daha sağlıklı bir biçimde alımlayabilmesi için kaynak yazar ve eserle ilgili ek bilgiler vermesini talep etmektedir (2005: 197). Burada aslında çevirmenden erek metin için iç metinler üretmesi beklenmektedir. Böylece erek okurun gözünde yabancı bir eserin çeviri metni havada kalmayacak ve yeni ortamında bir bağlama oturtulacaktır.

Yanmetinlerin görevi kitabın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Çeviride de yanmetinsel öğeler çeviri kitabın hangi bağlamda ve nasıl okunacağı hususunda yönlendirici bilgiler sunmaktadır.

3. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, 1960–2017 yılları arasında basılan seyahatname çevirileri incelenmiştir.³ Bütüncü, 16 yazarın kaleme aldığı seyahatnamelerin Almancadan Türkçeye yapılan çevirilerini kapsamaktadır. Bu çeviriler yeniden basımlarla toplam 34 sürüme ulaşmaktadır. Birinci aşamada, 34 sürümün kronolojik dağılımı irdelenmiş, ikinci aşamada ise, Genette (2016)’in yanmetin yaklaşımı ışığında söz edilen çeviri kitapların iç metinleri hem nicelik hem nitelik bakımından incelenmiştir. Bütüncüyü oluşturan 16 farklı seyahatnamenin çeviri metinleri, dördüncü bölümde sunulan “Seyahatname Çeviri Sürümlerinin Dağılımı” başlıklı grafikte karşılaştırmayı kolaylaştırmak için ilk basım tarihlerine göre sıralanmıştır:

- Helmuth von Moltke: *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*⁴ (1960, 1967, 1969, 1995, 1999, 2010, 2016, 2017)
- Benedict Curipeschitz: *Yolculuk Günlüğü 1530* (1977, 1989)
- Hans Dernschwam: *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (1987, 1992)

³ Bu bütüncenin Almancadan çevrilen tüm seyahatnameleri kapsadığı iddia edilmemektedir.

⁴ Bu başlık Moltke 1960 sürümünde kullanılmış olup sonraki sürümlere farklı başlıklar verilmiştir.

- Johannes Schiltberger: *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394–1427)* (1995^{1,2}, 1997)
- Hans Ulrich Krafft: *Türklerin Elinde Bir Alman Tâcir* (1996, 1997)
- Jakob Philip Fallmerayer: *Doğu'dan Fragmanlar* (2002)
- Michael Heberer: *Osmanlıda Bir Köle –Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585–1588* (2003, 2010, 2016)
- Salomon Schweigiger: *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578 –1581* (2004, 2014)
- Stephan Gerlach: *Türkiye Günlüğü 1573–1576* (2007, 2010)
- Friedrich Seidel: *Sultanın Zindanında, Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591–1596)* (2010, 2017)
- Adam Werner: *Padişahın Huzurunda, Elçilik Günlüğü, 1616–1618* (2011)
- Reinhold Lubenau: *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi, Osmanlı Ülkesinde, 1587–1589* (2012, 2016)
- Albertus Bobovius: *Saray-ı Enderun, Topkapı Sarayı'nda Yaşam* (2013)
- Christoph Wilhelm Lüdeke: *Türklerde Din ve Devlet Yönetimi, İzmir, İstanbul 1759–1768* (2013)
- Ulrich Jasper Seetzen: *İstanbul Günlükleri, 12 Aralık 1802– 22 Haziran 1803; Anadolu'da Yolculuk– Bursa, Manisa, İzmir, Uşak, Afyon, Konya, Antakya 22 Haziran 1803– 22 Kasım 1803* (2017)
- Heinrich Barth: *Heinrich Barth Seyahatnamesi, Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk 1858* (2017)

Bu araştırma seyahatname çevirilerine hangi iç metin türlerinin nasıl eşlik ettiğini ele alarak çeviri olgusu, çevirmen, çevirinin amacı, yayınevi politikası, çeviri ilişkileri vb. ile ilgili ipuçları elde etmeyi amaçlamaktadır. İç metinlerin son derece çeşitli olması nedeniyle – örneğin kullanılan kâğıt türü, kitabın ölçüleri, yazar ve çevirmenin adı, yazı tipi ve boyutu, başlık, içindekiler bölümü, resimler, ithaflar, not / dipnotlar, önsözler, sonsözler, kapak, tanıtım metni vb. – burada bazı iç metin türleri tercih edilmiştir. Burada iç metin olarak diziler, ön kapağın tasarımı, resimler, notlar, yazar ve çevirmen adları, çevirmenin yaşam öyküsü, ilan/reklam, tanıtım metni ve önsözler incelenmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma

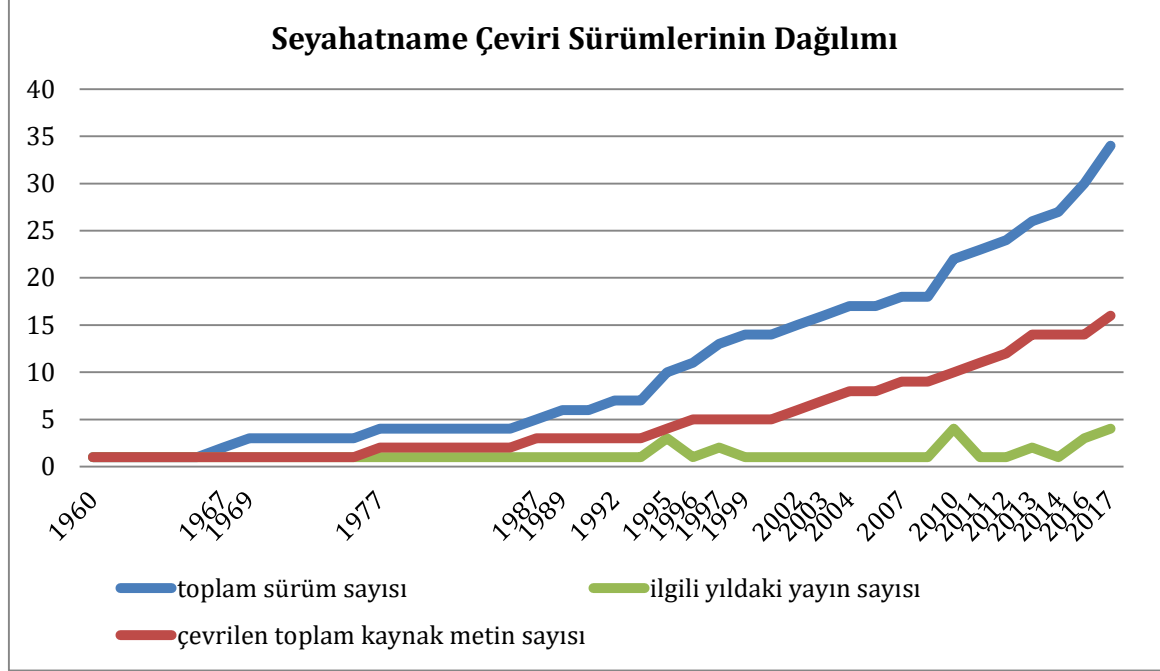
Bu çalışmada Latin alfabesine geçişten sonra basılan çeviriler konu edinildiğinden dolayı Almandan ilk seyahatname çevirisi olarak 1960 yılında Hayrullah Örs tarafından çevrilen *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar* başlıklı eser kabul edilmiştir. Daha önceki çevirilere yer verecek olursak, örneğin, Johannes Schiltberger'in seyahatnamesi Almandan Türkçeye ilk kez 1922'de Hakkı Muhlis tarafından çevrilmiştir⁵ (Üçel-Aybet 2010: 33-34). Diğer dillerden tespit edilebilen ilk seyahatname çevirileri 20. yüzyılın ilk yarısında yer almaktadır, örneğin Lady

⁵ Akpınar (1997: 22)'a göre seyahatnamenin dörtte biri kadarı çevrilmiş ve yazma olarak mevcut.

Montagu'ye ait *Şark Mektupları* 1933'te çevrilmiştir, 1939 yılında ise yedi seyahatname Türkçeye kazandırılmıştır.⁶ Bunlardan biri Busbecq'e ait *Türkiye Mektupları*'dır.

4.1. İncelenen Seyahatname Çevirilerinin Basım Süreci

Aşağıda Almandan çevrilen seyahatnamelerin yıllara göre dağılımı gösterilmiştir:



Grafik 1: Seyahatname Çeviri Sürümlerinin Yıllara Dağılımı

Helmuth von Moltke'nin *Briefe über die Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835-1839* başlıklı seyahatnamesinin çevirisi uzun yıllar Almandan tek çeviri olarak kalmıştır, sözü edilen kaynak metinden 15 mektubu kapsayan bir seçki sürümü olan *Briefe aus der Türkei* 1967 yılında Kemal Vehbi Gül tarafından *Türkiye Mektupları* başlığıyla çevrilmiştir. Aynı kaynak metne dayanan seçki nedeniyle Gül'ün çevirisi de bu çalışmada yeniden çeviri kapsamında görülmektedir. Moltke'nin seyahatnamesi 1977 yılına kadar tek Almanca kaynak metin olmuştur. 1977'de Benedict Curipeschitz'in günlüğü *Yolculuk Günlüğü 1530* başlığıyla Türk Tarih Kurumunda yayımlanmış, Özdemir Nutku'ya ait aynı çevirinin 1989 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. Hayrullah Örs'ün Moltke çevirisi ilk olarak İş Bankası yayınlarında çıktıktan sonra bazı değişikliklerle beş kez Remzi Kitabevinde basılmıştır: 1969, 1995, 1999, 2016 ve 2017 yıllarında. Remzi Kitabevine geçişte seyahatnamenin çevirisinin başlığı *Moltke'nin Türkiye Mektupları* şeklinde kısalmıştır. Moltke seyahatnamesinin başka bir yeniden çevirisi ise Örgün Yayınevi tarafından 2010 yılında basılmıştır ve *Kürdistan Dağlarından* başlığını taşımaktadır.

⁶ Bu veriler Bülent Ağaoğlu (1981) tarafından hazırlanan "Türkiye Seyahatnameler Kaynakçası"ndan elde edilmiştir.

1987 yılında, Prof. Dr. Yaşar Önen tarafından çevrilen *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* başlıklı Dernschwam seyahatnamesi Kültür Bakanlığı yayını olarak basılmış ve tıpkıbasımı beş yıl sonra gerçekleşmiştir. Turgut Akpınar, 1995 ve 1996 yıllarında (İletişim Yayınları) basılan iki seyahatname çevirisini Almanca diliçi çevirilerden yapmıştır. Schiltberger'in *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394–1427)* başlıklı seyahatnamesinin çevirisi üç yıl içerisinde üç kez, Krafft'ın *Türklerin Elinde Bir Alman Tâcir* ise iki yıl içerisinde iki kez basılmıştır. Almancadan yapılan altıncı seyahatname çevirisi Fallmerayer'in seyahatnamesidir. Bu seyahatname Prof. Dr. Hüseyin Salihoğlu tarafından çevrilmiş olup 2002'de İmge Kitabevinde çıkmıştır. 2003-2017 yılları arasında Kitap Yayınevinin 'sahaftan seçmeler dizisi' kapsamında basılan on seyahatnameyi Selma Türkis Noyan çevirmiştir. Bu çeviriler, basım tarihi sırasına göre Heberer, Schweigger, Gerlach, Seidel, Werner, Lubenau, Bobovius, Lüdeke, Seetzen ve Barth adlı seyyahların kaleme aldığı seyahatnamelerin çevirileridir.

Seyahatname çeviri sürümlerinin dağılımı incelenirken belirgin bir şekilde iki unsur öne çıkmaktadır. İlk dikkat çeken unsur Moltke seyahatnamesinin üç kez çevrilmesi ve sekiz kez basılmasıdır. Moltke seyahatnamesinin sekiz sürümü bulunmaktadır. Almancadan, başka hiçbir seyahatname bu sürüm sayısına ulaşamamıştır. Ayrıca 2010 sürümünde tercih edilen başlık da son derece ilgi çekicidir: *Kürdistan Dağlarından*. Diğer husus ise Kitap Yayınevinin sahaftan seçmeler dizisindeki Noyan tarafından çevrilen seyahatnamelerdir.

4.2. İç Metinlerin İncelenmesi

İç metinlerin çok çeşitli özelliklere sahip olması incelemede hem bir fırsat hem bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeviri dünyasındaki gerçekleri farklı yollarla yansıtmaları elbette bir fırsattır. Ancak, aynı kategori altında incelenen unsurlar da çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, basit bir çizim de karmaşık bir gravür de resim olarak sınıflandırılmıştır.

Diziler

1960–1989 yılları arasında seyahatname çevirilerinin %50'si bir dizi kapsamında basılmıştır, örneğin Moltke çevirisinin 1967 sürümü *fyadalı kitaplar* dizisinde yer almıştır. 1990–2019 yılları arasında dizi içinde çıkan çeviriler %82'ye yükselmiştir. Bu yükseliş Kitap Yayınevinin, *sahaftan seçmeler dizisi* adı altında seyahatname çevirilerini programına almasından ileri gelmektedir.

Ön Kapağın Tasarımı

1960–1989 arasında zaman diliminde ön kapakta fotoğraf ve/ya çizim içermeyen sade farklı renkli fon tasarımları daha fazla tercih edilirken resimli ön kapaklar ancak %33'lük bir orana sahiptir. İkinci zaman diliminde (1990–2019) tüm ön kapak tasarımlarında resimler kullanılmıştır. Özenle hazırlanmış hem kitabın içeriğiyle uyumlu hem de erek okurun ilgisini çekecek albenili tasarımlar ön plana çıkmıştır.

Resimler

Seyahatnamelerde, anlatılanları destekleyen resimler sunmak önemlidir, resimlerin kaynağı ise her zaman yazar değildir. Resimlerin önemini Werner okurlara hitap ederek şu sözlerle vurgulamaktadır:

[...] Bu yolculuk öyküsünde sözünü ettiğim kaleleri, sarayları ve kentleri, gerçek görünümlerine en uygun biçimde çizdirip, kitabımı resimlendirilmiş olarak sunmam kuşkusuz daha güzel ve faydalı olurdu. Fakat bunu gerçekleştirebilecek bir yayınevini görevlendirmek, benim gibi geçimini kendi emeğiyle sağlayan bir kişinin maddi olanaklarını aşmaktadır. (Werner 2011: 11)

Kitaplarda resim konusunda bir örnek bir uygulama olmadığından resimlerle ilgili sayısal veriler sunmak oldukça güç olmaktadır. İlk otuz yıllık dilimde, tamamen resimsiz olarak Moltke seyahatnamesinin 1967 sürümü ile Türk Tarih Kurumu yayını olan bir çevirinin iki sürümü bulunmaktadır. İkinci zaman diliminde resimsiz kitaplarda bir düşüş yaşanmıştır. Bu sürede kitapların %14'ünde hiçbir resim uygulaması bulunmamakta, %82'sinde ise değişen sayıda resim bulunmaktadır. Buna ek olarak resim konusunda, çok önemli olmayan resimler ayrı bir kategori olarak düşünülebilir, bunlar kolayca gözden kaçabilen görsel öğeler olabilmektedir. Örneğin Fallmerayer seyahatnamesinde (2002) ara başlıkların altı çok küçük gemi resmiyle bezenmiştir.

Notlar

Notlar çoğunlukla dipnot, nadiren de olsa, sonnot şeklinde kullanılan iç metinlerdir. On beş seyahatnameden sadece Schweigger ve Dernschwam seyahatnamelerinde sonnot tercih edilmiştir. Notlar, erek okurun çeviri kitabı daha iyi anlamasını sağlamak için (neredeyse) tüm seyahatname çevirilerinde başvurulan bir araç olmuştur. Kaynak metinlerin güncellemesinde de notlardan yararlanıldığı için bu kaynak notların kimisi çeviri yoluyla erek metinde yerini almıştır. Bazen önsözlerde notların kim tarafından yazıldığı da belirtilmektedir, örneğin yazar, yayına hazırlayan / editör, çevirmen, vs. Notlar başka anlatı ve çeviri türlerinde rahatsız edici bulunabilse de, bu seyahatnamelerin çevirisinde, notlama nitelik artırıcı özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle notlama, Barth seyahatnamesinin tanıtım metnine bile konu olabilmektedir. Sözü edilen metninde, seyahatnameye “[...] iki yüze yakın sayıda dipnot ekle[ndiği]” (Barth 2017: arka kapak) belirtilmiştir.

Yazar ve Çevirmen Adları

Çevirilerin ön kapakları incelendiğinde ilk göze çarpan unsur tüm kitaplarda yazar adının ön kapakta yazılı olması, fakat çevirmen adının daha çok iç kapak sayfalarında belirtilmiş olmasıdır. Böylelikle çevirmen adının başlık sayfasında gösterilmesine ilk yıllarda daha sık rastlanmaktadır. 1960–1989 arasında çeviri metinlerin %87'sinde çevirmenin adı ön kapakta aktarılmamaktadır. Bu zaman diliminde dört farklı çeviri yapılmıştır fakat sadece 1987 yılında basılan Dernschwam seyahatnamesinde çevirmenin adı kapakta görünmektedir. Çevirmen ise bir filoloji profesörüdür. 1990–2019 yılları arasındaki çevirilerin %50'sinde çevirmen adıyla ön kapakta görünür olmuştur. Diğer çeviri kitaplarda çevirmenin adı künye ve başlık sayfasında

aktarılrken, bir tek Moltke 2010 sürümünde çevirmenlerin adları sadece künye sayfasında yazılmıştır.

Tarihsel bir bağ kurabilmek için kısaca, çeviri açısından bir dönüm noktası sayılabilecek Birinci Türk Neşriyat Kongresi (BTNK)'ne değinelim. Bu kongreyle devlet eliyle planlı bir çeviri seferberliği başlatılmıştır. 1939 yılında düzenlenen BTNK'nin Tercüme Encümeni ve Raporu'nda 27 tercüme encümeni üyesinden ancak birinin mesleği mütercim olarak belirtildiği⁷ dikkate alındığında çevirmenin kapakta *görünmez* olması şaşırtıcı bir durum değildir. Böyle bir uygulama, çeviri işinin bu dönemde bir yan uğraş olarak kabul edildiğini, henüz bir meslek olarak kabul görmediğini göstermektedir. Ayrıca, (Kovala) çevirmenin *görünmez* kılınması, çeviri metnin kaynak metne göre ikincil ve daha az değerli görülmesiyle ilişkilendirilmektedir (1996: 124). Buna göre çeviri metin kaynak metnin bir türevi konumunda ve ancak bir yansıması olabilmektedir. Bu yaygın görüş kongrede bir konuşma sırasında "telif" ile "tercemenin" karşılaştırılmasıyla dile getirilmiştir. "Telif, [...] doğrudan doğruya birçok emek sarf ederek bir eser vücuda getir[ilmesi iken]. Terceme ise hazır bir eseri ecnebi dili bilmekten istifade ederek nakletmek[tir]." (BTNK 1939: 77) Bu yaklaşıma rağmen, Türkiye'de o dönemde çevirmenlerin görünmez olduğunu iddia etmek doğru olmaz, çünkü çeviri ve çevirmenler yoğun bir şekilde tartışılmaktaydı. Bir yandan Devrim (BTNK 1939: 73-74) ve Tuncel (1999: 4) gibi bazı kişiler edebî çevirinin önemini vurgulayarak yazarlardan çeviri yapmalarını talep etmişlerdir. Diğer yandan N. Ataç (1999: 15; 1) ve H. Z. Ülken (1948: 78) gibi kimi kişiler de yaratmanın ve yaratıcılığın üzerinde durarak çevirmenlikle yazarlığı bir tutmuşlardır. Özetle, bu döneme idealist bir çevirmen arayışı söyleminin hâkim olduğu söylenebilir. Çevirmen görünürlüğünü eleştirel söylem çözümlemesiyle ele alan Tahir Gürçağlar, "[t]üm olumsuzluğa karşın Türkiye'de çevirmenlerin 1940'lardaki görünürlüklerine bir daha kavuşamadıkları" sonucuna varmaktadır (2005: 99).

Çevirmen adının yazarla birlikte ön kapakta *görünür* olması ancak son on yılda %69'a yükselebilmiştir. Burada da çevirmenin adı yazarın altında ve daha küçük puntolarla aktarılmıştır. Çevirmen görünürlüğü konusundaki ağır işleyen gelişme süreci düşünüldüğünde, 34 çeviri metinden yalnızca birinde (%3) (Fallmerayer 2002) çevirmenin yaşam öyküsüne yer verilmesi olağan bir durum olarak yorumlanabilir.

İlan / Reklamlar

Seyahatnamelerde ilan/reklam olgusunda, diğer iç metin türlerinde de olduğu gibi, düzenli ve birörnek bir uygulamadan söz etmek mümkün değildir. Örneğin, Moltke 1969 sürümünde yalın bir şekilde yayınevini başka dört kitabı liste halinde sunulurken, Moltke 2010 sürümünde ilan ve reklamlara sekiz sayfa ayrılmış ve burada çevirmen ve yayına hazırlayan Nurer Uğurlu'nun kaleme aldığı kitapların tanıtımı yapılmaktadır. Gerlach 2007 ve 2010 sürümlerinde yayınevinde daha önce çıkan üç seyahatname ön kapaklarıyla tanıtılmaktadır. Seyahatnamelerde ilan/reklam olgusuna fazla ağırlık

⁷ Sadece Zühtü Uray kendisini Riyaseticumhur mütercimi olarak tanıtmıştır, diğer üyeler resmî işlerini mebus, doçent, profesör, rektör, dergi müdürü, müfettiş, öğretmen, muharrir olarak ifade etmişlerdir (BTNK 1939: 35).

verilmediği söylenebilir, zira tüm çeviri kitapların yalnızca %15’inde ilan/reklamlara yer verilmiştir.

Tanıtım Metinleri

Tanıtım metinleri okura kitabın içeriği ve/ya yazarı hakkında kısaca bilgi veren metinlerdir. Bu iç metinlere, bilgilendirme işlevinin yanı sıra okurun ilgisini çekme işlevi de yüklenebilmektedir. Tanıtım metinlerinin kullanım sıklığına bakıldığında, 1960-1989 zaman diliminde çeviri metinlerin yarısında arka kapakta tanıtım metnine yer verildiği görülmektedir. İkinci zaman diliminde ise biri (Dernschwam 1992) dışında tüm çeviri metinlerde tanıtım metninden yararlanılmıştır. Dernschwam 1987 sürümünde yer alan ve oldukça kısa sayılabilecek dört tümcelik tanıtım metni, muhtemelen önemsiz bulunduğu için sonraki sürümden çıkarılmıştır.

Önsözler

İncelen çeviri metinlerin her birinde değişik adlarla ifade edilse de, burada önsöz olarak adlandıracağımız, en az bir ön metinden yararlanılmıştır. Bu önsözlerin kimisi kaynak kültürde kimisi de erek kültürde kaleme alınmıştır. Yedi çevirmen gerçekleştirdikleri Türkçe çeviri için bir önsöz kaleme almıştır, 34 çeviri metnin %50’sinde çevirmen önsözü bulunmaktadır⁸. Ayrıca, editörlerin de önsözlerine rastlanmaktadır. Önsöz yazarlarının hangi konuları ele aldığı aşağıda tartışılmıştır.

4.3. Örneklerin Tartışılması

4.3.1. Moltke Seyahatnamesi Sürümleri

Moltke seyahatnamesi sekiz çeviri sürümü ile Almanca seyahatnamelerden en fazla ilgi gören seyahatname çevirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayrullah Örs’ün ilk çevirisi kaynak metnin başlığına daha yakın olan *Türkiye’deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar* şeklinde bir başlık taşırken, Remzi Kitabevine geçişte seyahatnamenin başlığı *Moltke’nin Türkiye Mektupları* şeklinde kısalmıştır. Bu değişimde muhtemelen başka seyahatname başlıkları ve/ya Gül (1967)’ün seçtiği başlık esin kaynağı olmuştur. Ayrıca, kısa bir başlık daha kolay akılda kalmaktadır.

Tüm Moltke seyahatname sürümlerinde erek kültürde hazırlanmış, eseri okura takdim eden ön metinler bulunmaktadır. Örs ve Gül çevirilerine hem önsöz hem dipnot yazmışlardır. Örs’ün yazdığı “Çevirenin Önsözü” 2016 sürümünde “Çevirmenin Sunuşu” olarak değişmiştir. Moltke seyahatnamesinin 2010 sürümünde üç ön metin bulunmaktadır. İlk isimsiz ve içerikler bölümünde gösterilmeyen beş sayfalık bir önsözde “Helmuth von Moltke” başlığı altında Moltke’nin yaşamı anlatılmıştır. İkinci ve üçüncü önsöz ise Nurer Uğurlu’ya aittir. On sayfalık ikinci önsöz “Helmuth von Moltke Türkiye’de”, üçüncüsü ise “Gravürler” başlığını taşımaktadır. Uğurlu seyahatnameyi E. Karahan’la birlikte çevirmiştir, Uğurlu ayrıca kitabı yayına hazırlamıştır. Bu durumda Uğurlu’nun önsözleri hangi kimliğiyle yazdığı biraz belirsiz

⁸ Bu hesaplama Moltke 2010 sürümündeki önsözler dâhil edilmemiştir. Moltke 2010 sürümüyle birlikte bu oran %54’e yükselmektedir.

kalmaktadır. Hatta, ikinci önsözün bir çevirmen önsözü sayılıp sayılamayacağı konusunda bir kararsızlık yaşanmıştır. Bu elbette başlık seçiminden kaynaklanmamaktadır. Zira Gül de Moltke 1967 sürümünde pek farklı olmayan “Helmuth Graf von Moltke” başlıklı önsözünü okurlarını çeviri metne hazırlamaktadır. Aşağıda çevirmenlerin önsözlerde okura hangi bilgileri ulaştırdıkları incelenip tartışılmıştır.

Moltke seyahatnamesinin çevirmenleri bir taraftan Moltke’nın kişiliği, yaşamı, mesleki kariyeri, öne çıkan üstün özellikleri, Osmanlı Devleti’ne geliş sebebini, yazar kişiliği ve kaynak kitabın ortaya çıkışı hakkında bilgi verirken diğer taraftan Osmanlı Devleti’nde yaşanan sıkıntılar, Avrupa devletlerinin tutumu, Sultan II. Mahmut’un yeniçeri ocağını kaldırması ve giriştiği bazı yenilikler, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın çıkarttığı isyan gibi konulara değinmişlerdir. Bunlar, erek okurun bazı boşlukları doldurmasını ve çeviri metni daha iyi anlayabilmesini sağlamak üzere sunulan bilgilerdir. Bunun dışında çeviriye ilişkin bazı bilgiler de okurla paylaşılabilir. İç metinlerde çeviriye dair somut olarak ne tür bilgilerin verildiğini saptamak için Moltke seyahatnamesinin üç farklı çevirisinde yer alan önsözler birbiriyle karşılaştırılmıştır. Bunun için Moltke 1960, 1967 ve 2010 sürümleri irdelenmiştir. Çeviri olgusuna ilişkin çıkarımlarda bulunabilmek amacıyla ayrıca bu sürümlerde dipnotlar, tanıtım metinleri ve ilan/reklamlar irdelenmiştir.

Sözü edilen sürümler arasında erek okur en fazla Moltke 1960 sürümünde (ve dolayısıyla 1969, 1995, 1999, 2016, 2017 sürümlerinde) çeviri konusunda bilgilendirilmiştir. Çevirmen Örs (1960: XVIII), çeviriden çıkarmalar yapılmadığını belirtmektedir:

Moltke’nin Mektuplarından hoşumuza gidecek kısımlar birçok defa tercüme edilmiştir.⁹ Halbuki bir eseri bütünüyle tanımak lâzımdır. Hele böyle yüzyıldan daha önce yazılmış ve o zamandan beri milyonlarca insanın okumuş olduğu bir kitabı bizim tam olarak tanımamamız hata olur. Bu sebeple eserde en küçük bir kısaltma bile yapmadık.

Çevirmen, hem yaptığı çeviriyle ilgili açıklamalarda bulunmakta hem de genel olarak çeviri olgusunu çevreleyen ilişkilere işaret etmektedir. Çevirmen kaynak metni, milyonlarca okura¹⁰ sunulduğu biçimde ve Türkiye’deki (bazı) erek okurların muhtemelen hoşlanmayacağı içerikleri de çıkarmadan çevirmiştir. Böylece, sözü edilen erek metinde dünya okurunun öğrendiği bilgiler Türk okurundan gizlenmemiştir. Burada aynı zamanda, erek kültür açısından olumsuz sayılabilecek içeriklerin çeviride sıkıntı yaratabildiği ve/ya çeviriden çıkarılabildiği ima edilmektedir. Diğer nokta ise okur sayısının belirtilmesidir. Okur sayısının belirtilmesiyle bu seyahatnamenin çevrilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, kaynak metnin dünyaca başarılı bir yapıt olduğuna işaret edilmektedir. Bu noktalar çeviri olgusunun ekonomik yönüyle ilişkilendirildiğinde kaynak metin seçimi için bir ölçüt dikkat çekmektedir. Çeviri için

⁹ Milli Kütüphane sayfasında “Moltke” anahtar sözcüğüyle yapılan aramada başka çevirilere rastlanmamıştır. Bu konuda ayrıca bkz. dipnot 14.

¹⁰ Fransa’ya karşı zafer kazanan Moltke’nın Türkiye mektuplarından bazılarının Fransız gazetelerinde bile basıldığı ifade edilmiştir. (Örs 1960: VII-VIII)

başarıya ulaşmış bir kaynak metnin seçilmesi, erek kültürdeki yayınevi açısından ticari riski azaltan bir etkidir ve kâr garantisi anlamına gelmektedir.

Çevirmen, erek metinden çıkarmamış olduğu hoş gitmeyecek bazı içerikler hakkında da erek okuru bilgilendirmektedir. Söz edilen eleştirel içerikler bu çalışmada tek tek ele alınmadan birkaç örnek ile irdelenmiştir. Çevirmen, yazarın bakış açısını betimleyerek erek okurun Moltke seyahatnamesine nasıl yaklaşması gerektiğini örneklerle açıklamaktadır:

Moltke'nin yanıldığı birçok noktalar vardır, fakat bunları maksatlı olarak yazdığı iddia edilemez. Çünkü en çok kızması, aleyhinde en çok atıp tutması beklenen Hafız Paşa'yı bile kötülemek istemediğini görmekteyiz. Dinî taassubu olmadığını da İznik camiini anlatan satırları pek güzel göstermektedir. Bu sebeple Moltke'de garezkârlık ve hakikatleri bilerek tahrif gibi şeyler aramamalıdır. Hatalarının menbaları bir yandan başvurduğu eserler, öte yandan –bilhassa başlangıçtaki– dil bilmezliği olsa gerektir.

Moltke'nin Türkiye'de bulunduğu sıralarda Eski Çağlara ait bilgiler henüz Mukaddes Kitapta yazılı olanlarla Yunan ve Latin metinlerinden öğrenilenlerden ibaretti. Eski Mısır yazısı okunalı henüz pek az zaman olmuştu. Klâsik çağ eserlerinden başkasına kimse ehemmiyet vermiyordu. Bu halin pek yakın zamanlara kadar sürdüğünü düşünürsek Moltke'yi bu bakımdan kınayamayız. O da zamanındakilerin hepsi gibi Yunan-Roma eserlerine hayrandır. (Örs 1960: XVI-XVII)

Örneklerde, çevirmenin erek okurun olası tepkisi tartarak eserle okur arasında nasıl aracılık ettiği açıkça görülmektedir. Örneğin, yazarın yaptığı bazı hatalar Türkçeyi iyi öğrenemediğinden kaynaklanmıştır. Yazarın iyi niyetli ve olabildiğince yansız olduğu ifade edilmektedir, sonuçta o da yaşadığı dönemin düşünce sisteminin etkisi altındadır, dolayısıyla antik kültüre hayranlık duymaktadır. Aşağıdaki örnekte erek okur, yazarın eleştirel tutumunu anlayışla karşılamaya davet edilmektedir:

Moltke'nin bazı tenkitlerini sert bulabiliriz, fakat onun bu sözleri, hikâyelerini tâ çocukluğundan beri dinlediği o muhteşem Türk ordusunun yerine, kudretsiz ellerde perişan olmuş bir ordu ile karşılaşma yüzünden değil mi? (Örs 1960: XIV)

Bu sözlerle, erek okurun yabancı bir yazarın eleştirisini yadırgamaması için önlem alınmaktadır. İç metinler aracılığıyla çeviri metin erek kültürle uyumlu hâle getirilmektedir. İç metinlerin görevi, çeviri metinle erek okur arasındaki mesafe azaltarak bir bağ kurmaktadır. Çeviri metin erek kültürde yadırganmamakta ve okuma sırasında oluşabilecek bir çatışma engellenmiş olmaktadır. Böylelikle, iç metinler erek kültürdeki alımlamayla belirleyebilmektedir.¹¹

Moltke 1967 sürümünde çevirmen Gül 21 sayfalık önsözünün son kısmında çeviriye ilişkin bilgi vermektedir:

Moltke'nin "Türkiye Mektupları" adlı kitabında geçen birçok yer adları ve şahıslar hakkında okuyuculara bilgi verilmesine lüzum görüldüğü için, sayfa altlarına dip notları çıkarılmış ve açıklamalar yapılmıştır. Böylece, kitabın daha faydalı bir hale getirilmiş olduğuna inanıyoruz. Yazarın bazı konulardaki değer yargılarının eleştirilmesini ise; okuyuculara bırakıyoruz. (Gül 1967: 23)

¹¹ Kovala yanmetinlerin yönlendirmesine rağmen bağımsız okumalarım mümkün olduğunu ifade etmektedir (1996: 141).

Örs'ün aksine Gül, önsözde yazarın değer yargılarıyla okur arasında açıkça aracılık etmemekte ve eleştiriyi okura bırakmaktadır. Ancak, Gül de çevirmen açıklamalarıyla dipnotlar aracılığıyla yazarın hatalı aktarımlarına düzeltmeler sunmaktadır. Moltke (1967: 56-57)'nin, özetle, Hazreti Muhammed'in ümmetini veba salgınından koruyamayacağını anlayıp ümidini kestiğini, Müslümanlara göre vebanın Allah'ın bir lütfü olduğunu ve vebadan ölenin Kur'an'a göre şehit olacağını ifade etmesi üzerine, çevirmen aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

(24) Yazar bu konuda ilmi bir vesikaya dayanmamaktadır. Duyduğu rivayetleri aksettiriyor. Kur'anda böyle bir âyet olmadığı gibi Hazreti Muhammet de ümmetine temizliği, hastalıklardan korunmayı, bir hastalığa yakalanıldığında tıbbî çaresinin aranması gerektiğini emretmiştir. İslâm Peygamberi, ümmetini irşat konusunda hiçbir zaman âciz kalmamıştır. (Çev. aç.) (Gül 1967: 57)

Çevirmen, yazarın kulaktan dolma hatalı bilgilerle İslam dinini olumsuz betimlemesini erek dile aktarmış, ancak, bu olumsuzluğa dipnot aracılığıyla karşı çıkmıştır. Çevirmenler, yalnızca kaynak yazarın Osmanlı hakkında bir olumsuzluk dile getirdiğinde devreye girmemektedir, aynı zamanda Osmanlı'daki bir uygulamayı kendileri de eleştirebilmektedir. Nitekim, ne Gül (1967: 7) ne de Örs (1960: XIII), Moltke gibi Avrupalı uzmanların görevlendirilmesinin Osmanlı Devleti için askerî bakımdan pek faydalı bulmadıklarını belirtmekten çekinmemiştir. Moltke 2010 sürümünde ise bu tür eleştirilere rastlanmamaktadır.

Moltke 2010 sürümündeki iç metinler incelendiğinde üç önsözün hiçbirinde seyahatnamenin çeviri sürecine ilişkin bilgi verilmediği, hatta “çeviri” kavramının da kullanılmadığı dikkat çekmektedir.¹² Uğurlu, Moltke'nin mektuplarının yayınlandığında gördüğü büyük ilgiye değindikten sonra erek metinle ilgili aşağıdaki bilgileri vermektedir:

Biz de yayınladığımız bu kitapta, Moltke'nin Avrupa'da büyük yankı uyandıran Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Yukarı Mezopotamya'yla ilgili, yaşadığı, gördüğü, tanık olduğu gerçekleri olanca açıklığıyla yansıttığı mektuplarından bir derleme düzenledik. Ayrıca Avrupalı gravürçülerin bölgeyle ilgili o zamanlar yaptıkları çizimlerinden de geniş ölçüde yararlandık. Böylece Moltke'nin bu tarihsel mektuplarındaki bilgi, gözlem, eleştiri ve değerlendirmelerini daha etkili, daha gerçekçi sunmak istedik. (2010: 23)

Uğurlu erek metni bir derleme olarak nitelendirmektedir. Uğurlu'ya göre, bu derleme Doğu¹³, Güneydoğu Anadolu ve Yukarı Mezopotamya'yı konu edinmektedir. Böylece Osmanlı Devleti'nin belli bir bölgesine vurgu yapılmaktadır. Bu vurgu erek metnin başlığıyla da uyum içerisindedir: *Kürdistan Dağlarından*. Üzerinde durulan diğer bir konu ise bölgeyle ilgili Avrupalıların yaptıkları gravürlere yer verilmesidir. Hem iç metinler hem de ana metin gravür ve resimlerle bezenmiştir, bu nedenle gravür konusu Uğurlu'ya göre ayrı bir başlık altında ele alınacak kadar önemlidir.

¹² Uğurlu, çeviri kavramını, sadece, Moltke'nin başvuru kaynağı olarak yararlandığı Edward Gibbon'ın *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* adlı kitabından söz ederken kullanmaktadır. Moltke bu kitabı çevirmiş, ancak, çevirisi kaybolmuştur (Uğurlu 2010: 22).

¹³ ‘Doğu’ kavramı, Güneydoğu Anadolu ve Yukarı Mezopotamya bölgelerini de kapsadığından, bu kavramın önsözdeki bağlamda ‘Orient’ anlamında kullanılmadığından yola çıkılmıştır.

Moltke 2010 sürümünde derleme kavramının çeviriye tercih edilmesi iki hususu akla getirmektedir. Birinci husus, derleme kavramının kullanılmasıyla sanki erek metnin bir çeviri olduğunun üstü örtülmek istendiği izlenimi yaratılmaktadır, derleme kavramı adeta çeviri sözcüğünden kaçınıldığını düşündürmektedir. Çeviriye dair hiçbir açıklama yapılmadığı gibi, derlemenin de hangi ölçütlere göre yapıldığı belirtilmemektedir. Ancak, künye sayfasında belirtilen kaynak metinle karşılaştırıldığında erek metnin kaynak metindeki mektupların çoğunun çevirisini içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla Moltke 2010 sürümünün içeriği sadece “Kürdistan” bölgesiyle sınırlı değildir. İkinci husus ise Uğurlu’nun Moltke 2010 sürümünde kendini çevirmen olarak değil, araştırmacı-yazar olarak konumlandırmasıdır. Bu durum bize Birinci Türk Neşriyat Kongresi’nin tercüme encümeni üyelerinin tutumunu hatırlatmaktadır. Uğurlu da araştırmacı-yazar kimliğini daha saygın bulmaktadır.

Moltke 2010 sürümünde iç metinlerle erek okurun beklentisi Moltke 1960 ve 1967 sürümlerine kıyasla daha farklı biçimlendirilmektedir. Başlık ve kapak resmi¹⁴ erek okuru yabancı bir yazarın “Kürdistan” bölgesiyle ilgili kaleme almış olduğu bir seyahatnameye hazırlamaktadır. Arka kapakta tanıtım metni olarak, ana metinden Kürtlerle ilgili bir alıntı tercih edilmiştir:

Dostlarımız Kürtler iyi iş görmüşler. Kalenin yollarını koruyan, onu ilk bakışta erilmez gibi gösteren birçok küçük burç, tahkim edilmiş mağara yapmışlar. Bu adamlar, namluları altın ve gümüş kakmalı, çok kere de fitilli, uzun, eski yapı tüfeklerine karşın çok iyi nişancıdırlar. Savaş için yalnız geceleri harekete geçerler. [...] Ben güzel bir beyaz atın üzerinde çıkagelip de Kürtler çevremde toplanınca, hemen bir mermi, altında bulunduğumuz ceviz ağacının yaprakları arasından ıslık çalarak geçti. (Tanıtım metni / Moltke 2010: 342-343)

Başlık ve kapak resmiyle erek okurda yaratılmış olan beklentiyi tanıtım metni desteklese de, Moltke 2010 sürümünde önsözlerin hiçbirinde Kürt kavramına yer verilmemektedir.

Moltke 1960 sürümünde tanıtım metni bulunmazken, Moltke 1967 sürümünün tanıtım metninde (Moltke 1967: arka kapak) Moltke’nın 1936’dan 1939’a kadar Osmanlı ordusunda öğretmen-danışman olarak çalıştığı ve bu sıfatla asi Kürtlere ve Mısır ordusuna karşı gerçekleştirilen harekâtlara katıldığı anlatılmaktadır. Uğurlu’nun aksine Gül (1967: 16) Kürt kavramını kullanarak, önsözünde de Moltke’nın “âsi Kürt beylerinin tenkilleriyle ilgili harekâtlara da katıldığı[nı]” ifade etmektedir. Bu konuda, hem Örs (1960: X) hem Uğurlu (2010: 15) Moltke’nın “Garzan askerî harekâtında bulun[duğunu]” ifade etmektedirler.

İlan ve reklam konusunda yapılan karşılaştırmada üç sürümden yalnız Moltke 2010 sürümünde bu tür iç metinlere yer verildiği görülmektedir. Örgün Yayınevinin kendi yayınları dört sayfada listeler halinde okura sunulmakta, diğer dört sayfada da dört kitap ayrıntılı olarak tanıtılmaktadır. Bu kitaplardan üçü Kürtlerle ilgili olup biri de Tanzimat dönemiyle ilgili bir çeviri kitaptır. Bu üç kitabın ikisi yabancı yazarlara,¹⁵ biri

¹⁴ Kapak tasarımına ilişkin ekte sunulan Grafik 6’ya bakınız.

¹⁵ Nurer Uğurlu tarafından yayına hazırlanan Viladimir Minorsky (Kaynaktaki yazıma göre yazılmıştır. N.B.) ve Thomas Bois adlı yazarların “Kürt Milliyetçiliği” başlıklı 584 sayfalık kitaplarında iki ek

de Uğurlu'ya aittir. Uğurlu burada *Kürt Milliyetçiliği, Kürtler ve Şeyh Sait İsyanı* adlı kitabın yazarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan karşılaştırmada, Moltke 2010 sürümünün diğer sürümlerden iç metinler bakımından belirgin bir şekilde ayrıldığı saptanmıştır. Ayrıldığı nokta ise, iç metinlerini başka bir okur kitlesine hitap edecek şekilde düzenlemiş olmasıdır. Böylece, Kürtler konusuna ilgi duyan okur kitlesinin de dikkati çeviri kitaba çekilmiş olmakta ve bu da yeni bir okur kitlesi anlamına gelmektedir. Ayrıca, çevirmenlerden biri aynı zamanda yazardır ve çeviri kitap yayınlandığında Kürtler konusunda yazmış olduğu kitabı ikinci baskısını yapmıştır. Çok yönlü yazar ve araştırmacı Uğurlu'nun çalışmaları arasında gravür konusu da bulunmaktadır. Ayrıca, Kürtler konusuyla ilgili Türkiye'de yakın geçmişte gerçekleşen bazı değişimler de akla gelmektedir. Uzun yıllar devam eden Kürtçe konuşma yasağından sonra Özal döneminde bu yasağın kaldırılması ve 2009 yılında TRT 6'da Kürtçe yayına başlanması bu değişimlere birer örnektir. Çeviri kitapta Kürtlerin öne çıkarılması bu gelişmelerle ilişkilendirilebilir mi acaba? Bu bağlamda kesin bilgiler verilemese de, Moltke 2010 sürümü erek kültürdeki koşullar nedeniyle çeviri kitaplarda iç metinlerin hangi etkilere maruz kalabileceği konusunda ip uçları sunmaktadır.

4.3.2. Sahaftan Seçmeler Dizisi Kapsamında Seyahatname Sürümlerinde İç Metinler

Bu araştırmadaki erek metin bütüncesinin %47'si 16 erek metin sürümüyle Kitap Yayınevinin sahaftan seçmeler dizisinde de yayınlanmıştır. Bu dizinin ilk yayını, Albertus Bobovius'un (ya da Osmanlı'da bilindiği adıyla Ali Ufkî Bey'in) anıları *Topkapı Sarayı'nda Yaşam* başlığıyla, yayınevinin kurulduğu 2002 yılında basıldı ve yayınevinin hazırladığı bir önsözde dizinin özelliği açıklanmaktadır. Bu açıklamaya göre, "Sahaftan Seçmeler Dizisi'nde ilk basımının üzerinden en az 75 yıl geçmiş ama ya Türkiye'de hiç basılmamış ya da tekrar basılmasını[n] yararlı bul[unduğu] eserleri[n] yayımla[nması]" amaçlanmaktadır. Bu önsözde ayrıca, gelecekte Ali Ufkî Bey'in metninin Almancadan çevirisini yayımlama isteği belirtilmektedir. Ancak, hem 2002'de Fransızcadan yapılan, hem de 2013'te Türkis Noyan tarafından Almancadan yapılan çevirideki iç metinlerden Ali Ufkî Bey'in anılarının ikinci dil üzerinden Türkçeye çevrildiğini öğreniyoruz. Bu örnekler, günümüzde de çevirinin bir ara dil üzerinden yapılabildiğini göstermekte ve yayınevinin çeviri politikasını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Sahaftan seçmeler dizisindeki kitaplar incelendiğinde, okura, iç metinler aracılığıyla okuyacağı kitabı bir bağlama oturtması konusunda nasıl rehberlik edildiği görülmektedir. İç metinlerin irdelenmesindeki amaç, iç metinlerin tek tek ayrıntılı olarak hangi içerikleri ele aldıklarını göstermek değil, iç metinlerin birbirini tamamlayarak nasıl işlediğini ve erek okura eşlik ederek onun ana metne girmesini nasıl

bulunmaktadır. Birinci ek (s. 209–321), "Kürtler" başlığı altında Moltke seyahatnamesinden çevrilmiş mektuplardan meydana gelmektedir (Minorsky / Bois 2008).

sağladığını göstermektedir. Erek okur, ilkin ön kapakta kaynak başlıkla bağdaşık bir başlık ve çeviri metnin içeriğini destekleyen bir görsel tasarımla karşılaşmakta, sonra arka kapakta tanıtım metninden ana metinle ilgili ön bilgiler edinmektedir. Burada kaynak yazar ve eserinin kaynak kültürdeki basımı ve önemiyle ilgili bilgiler, eserin kısa özeti, bazen de ilave olarak bir alıntı yer alabilmektedir. Çeviri kitapta yer alacak iç metin türü kaynak kitapta sunulan iç metin olanaklarına bağlıdır. Bazen kaynak kültürde yayına hazırlayan tarafından sunuş veya giriş mahiyetinde bir önsöz kaleme alınmışsa, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*'nde Sahm'ın önsözünde olduğu gibi, bu metinlerin erek dile çevirileriyle yetinilmektedir. Bazen de yayınevi, yayıncının notu veya sunuş başlıklı önsözlerle çeviri metni takdim etmekte ve/ya bir tarih uzmanının önsözü devreye girmektedir. Aşağıda bu farklı iç metin türlerinin işleyişine örnekler sunulmuştur.

Sahaftan seçmeler dizisi kapsamında Almancadan Noyan'ın çevirdiği ilk kaynak kitap Michael Heberer (2003)'in *Osmanlıda bir Köle* başlıklı seyahatnamesidir. Yayıncının takdiminden sonra, Osmanlı tarihçisi Suraiya Faroqhi bu çeviri kitap için kaleme aldığı önsözünde erek okura ihtiyaç duyabileceği temel bilgileri etraflıca aktarmaktadır. Schweigger (2004)'in seyahatnamesinde ise yayına hazırlayan Stein'in kaynak metindeki önsözü, sonsözü ve notları Türkçeye çevrilmiş, Stein ayrıca Türkçe baskı için bir önsöz yazmıştır. Çeviri kitap “Çevirmenin Notu[yla]” başlamakta ve Stein'in önsözleriyle devam etmektedir, böylelikle yayıncının takdimine gerek duyulmamıştır. Schweigger 2004/2010 sürümü ayrıca, çeviri kitapların tüm iç metinleriyle birlikte bir bütün oluşturduğundan, çeviri kitaplarda sadece erek kültürde hazırlanmış iç metinleri incelemenin yanıltıcı olabileceğini gösteriyor. Dolayısıyla, bir çeviri metnin erek kültürde okurun nezdinde bir kitap olabilmesi (için), Gül'ün ifadesiyle “daha faydalı hale” gelmesi (1967: 23) için, ihtiyaç duyulan ögeler tamamlanmaktadır. Bu ögeler erek kitabın oluşum sürecinde, farklı görev kimliğindeki kimseler tarafından üretilebilmektedir. Örneğin, Gerlach (2007)'in *Türkiye Günlüğü 1573–1576* başlıklı seyahatnamesini, tarihçi Kemal Beydilli editör olarak 27 sayfalık kapsamlı bir önsözle katkıda bulunarak ‘tamamlamıştır’.

Erek kültürde çeviri kitaba nelerin eklenebildiğini, yukarıda ele alınan Moltke seyahatnamesi sürümlerinin iç metinleri de göstermektedir. Ancak, sahaftan seçmeler dizisi irdelenirken ağırlıklı olarak Beydilli'nin önsözünden yola çıkılmıştır.

Beydilli (2007) önsözünde günlüğün Gerlach'ın torununun girişimiyle ve yalnızca 1674'te basıldığını, zorlu sayfa düzeni ve dilinden ötürü “müşkül bir kaynak” olduğunu ifade etmektedir. Çeviri hakkında olumlu görüşünü dile getirdikten sonra çeviri kitaba, hangi kaynak iç metinlerin alınmadığını gerekçeleriyle açıklamakta ve resimler hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, hükümdarlara yazılan mektupların erek metinde ekte yer aldığını belirtmektedir (2007: 17–18). Bu tür bilgiler, kimi çeviri kitaplarda yayıncı tarafından da sunulabilmektedir. Çevirmenler de kaynak metnin hangi kısımlarının niçin çevrilmediğini açıklayabilmektedir. Beydilli, önsözün büyük bir bölümünde yazar, tarihî dönem ve seyahatname ile ilgili bilgiler verir. Editör, erek okurları Gerlach'ın fikirleriyle tanıştırmak için onları çeviri metne hazırlar. Bu içeriklerin açıklayıcı, betimleyici ve yargı belirten özellikler taşıdığı söylenebilir. Beydilli (2007:

28) önsözde, Gerlach'ın ve başka seyyahların yer yer eleştirel tespitlerinin, kuruluş ve yükselme dönemlerini inceleyen İnalçık (İnalçık 1954: 184 aktaran Beydilli agy.)'ın vardığı sonucu, yani “Osmanlı devletinin, kendi hakimiyetini yaymaktan başka hiçbir maksada tâbi olmayan hanedan imparatorluğu karakteri”ni vurguladığını dile getirmektedir. Okur, önsözden Gerlach'ın günlüğünü hangi sözlerle bitirdiğini de öğrenmektedir: “Türkiye Günlüğü burada sona eriyor / Allah da Türk devletini sona erdirsin”. Editör ayrıca dizide programa alınmasını istediği seyyahların yazılarından bahsetmektedir (Beydilli 2007: 42–43). Böylece Beydilli, bir tarih otoritesi olarak sadece okura değil, yayınevine de hitap etmektedir.

Moltke sürümleriyle karşılaştırıldığında, önsöz yazarlarının ister çevirmen ister editör kimliğiyle olsun, bir eseri takdim ederken ortak noktalara değindikleri görülmektedir. Yalnızca Moltke 2010 sürümünde eleştirel bir tutum ve çeviri konusuna girmekten imtina edildiği saptanmıştır.

Sahaftan seçmeler dizisinin iç metinlerine bir de çevirmenin görünürlüğü/görünmezliği açısından bakalım. Bu konuda iki yaklaşımdan yola çıkarak çeviri olgusu, çevirmen ve çeviri ilişkileri hakkında fikir edinmek mümkündür. Bir yandan çevirmenin iç metinlerde nasıl sunulduğu, diğer yandan çevirmenin iç metinleri nasıl kullandığı incelenerek çeviri olgusuna ya da çevirmene nasıl yaklaşıldığına dair tespitler yapılabilir.

Dizideki ilk çeviri kitapların ön kapakları incelendiğinde Almancadan çevrilen üçüncü çeviri kitapta, 2007'de çevirmenin adına yer verildiği görülmektedir. Çevirmen Türkiş Noyan'ın adı, yazar Stephan Gerlach'ın ve editör Kemal Beydilli'nin adlarının altında yer almaktadır. Bu sıralama, yayın çevrelerinde hâkim olan hiyerarşiyi yansıtmaktadır. 2007 yılından itibaren Noyan'ın adı ön kapakta aktarılmaktadır. Hatta Schweigger seyahatnamesinin 2004 sürümünde çevirmen Noyan'ın adı ön kapakta bulunmazken, Schweigger 2014 sürümünde kapak tasarımının yenilendiği ve çevirmenin adına yer verildiği görülmektedir¹⁶. 2002 yılında kurulan bir yayınevinin birkaç yıl içinde çevirmenin adını sadece iç sayfalarda değil, ön kapakta da sunması çevirmenin görünürlüğü açısından olumlu bir gelişmedir ve Kitap Yayınevinin çeviriye verdiği önemi yansıtmaktadır. Fakat, bu değişime rağmen aynı yayınevi içerisinde bile bu konuda bir örnek bir uygulama söz konusu değildir. Örneğin, Heberer 2010 ve 2016 sürümlerinde olduğu gibi, aynı kapak tasarımıyla basılan yeni sürümlerin ön kapağında baskı sayısı belirtilmekle birlikte, çevirmen adı belirtilmemektedir.

Çevirmen yaptığı işle ve/ya adıyla çeviri kitapların önsöz ve tanıtım metinlerinde de anılmaktadır. Heberer sürümlerinde bu tür yazılara rastlanmamaktadır. Stein (2004: 12-13), Schweigger sürümünde Noyan'a teşekkür etmektedir. Beydilli (2007: 17) de önsözünde, özetle, “zorlu bir eserin sağlam bir şekilde tercüme edilmiş” olmasını övmektedir. Werner 2011 sürümünde ise yayıncı okura, köşeli parantez içindeki kısa açıklamalarla notları çevirmenin hazırladığını iletmektedir (Yayıncının Notu, 2011: 7). Bobovius (2013) sürümünde ise yayıncı, çevirmene daha geniş yer ayırarak, hem önsözünde hem de tanıtım metninde, Noyan'ın çeviriye ek olarak yapmış olduğu

¹⁶ Kapak tasarımlarını karşılaştırmak için ekte sunulan Grafik 2 ile Grafik 3'e bakınız.

karşılaştırma ve notlama çalışmasına dikkat çekmektedir (Yayıncının Notu, 2013: 7,8; arka kapak: tanıtım). Seetzen (2017) seyahatnamesinde yayıncı Çağatay Anadolu çevirmen Noyan'ın çeviriyle yetinmeyip gerçekleştirdiği çalışmalarını aşağıdaki sözlerle takdir etmektedir:

Ama en çok teşekkür borçlu olduğumuz kişi, Kitap Yayınevi'nin yayınladığı ve çoğu 16.-18. yüzyıl Almancasıyla yazılmış seyahatnameleri çeviren Türkis Selma Noyan'dır. Selma Hanım hem bu eserlerin çevirimenliğini yaptı hem de seyahatnameyle ilgili birçok konuyu bir editör gibi araştırdı. (2017: 4)

Yukarıdaki alıntıda, Noyan'ın erek metnin üretim aşamasında “çevirmenliği aşan” çalışmaları vurgulanmakta ve “editörle” karşılaştırılarak övülmektedir. Zira editör daha yüksek bir konuma sahip olmaktadır. Esasen, araştırma eylemi çeviri etkinliğinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Tabii ki araştırmanın yoğunluğu kaynak metnin niteliğine göre değişiklik gösterecektir. Çeviri çalışmalarında yapılan araştırmanın derinliğine Noyan, aşağıda verilmiş olan önsözünde değinmiştir.

Yukarıdaki betimlemelerle, çevirmenin, belli başlı iç metinlerde erek metnin üretim sürecinde yer alan diğer eyleyenler tarafından nasıl yansıtıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu betimlemelerden aynı zamanda çevirmenin okurla iletişime geçmek için araç olarak notları –diğer bir ifadeyle dipnotları– kullandığını öğrenmekteyiz. Noyan, irdelenen tüm çevirilerinde –yazarın ve/ya editörün notlarına bağlı olarak– yoğunluğu farklı olmak üzere, notlardan yararlanmıştı. Notların kimisi Beydilli'nin işaret ettiği “dönemin tarihsel ve kurumsal teknik tabirleri, yer ve şahıs isimleriyle” (2007: 17) ilgili çeviri zorluklarının üstesinden gelmek için devreye sokulmuştur. Kimisi ise kaynak yazarın yabancı bakış açısını çeviriye aktarırken veya yazarın yanıldığı konularda açıklama yapabilmek için kullanılmıştır.¹⁷

Noyan, bu çalışmada incelenen on çevirisinden sadece Schweigger seyahatnamesine “Çevirmenin Notu” başlığıyla bir önsöz kaleme almıştır. Bu önsözde Noyan, 16. yüzyılda yazılmış olan bir yapıtı, o zamandan beri süregelen dil değişimlerinden ötürü, anlamlandırırken karşılaştığı güçlükleri ve yapının çevirisiyle ilgili düşüncelerini dile getirmektedir (2004: 9).

[...] Nitekim gençlerimiz bundan elli yıl önce kullanılan sözcükleri bile yadırgıyorlar. Bu nedenle çevirimde çağdaş Türkçe'yi kullandım. Aslında metnin eski bir döneme ait olduğunu okurlara her an hatırlatacak bir anlatım biçimini kullanmak mümkün olsaydı, bunu tercih ederdim, çünkü eski bir metni kendi çağına özgü bir dilde okumanın bambaşka bir tadı var. Ben çeviri çalışmam sırasında bu tadın keyfini doyasıya çıkardım Ancak itiraf etmeliyim ki, 16. yüzyıl Almanca'sını anlayabilmenin ve doğru aktarabilmenin güçlükleriyle bir hayli savaştım. Dört yüzyılı aşkın bir uzun bir sürede bazı sözcük ve deyişler büyük anlam değişikliklerine uğradığı gibi, bazıları da tamamen kayboluyor. O zamanlar henüz kesin imla kuralları olmadığı için, yöresel söyleniş biçimlerine göre kelimeler şekil değiştiriyor ve sonuç yanlış anlamalara yol açabiliyor. Bu durumlarda çevirmenin derinlemesine araştırmalar yapması, etimolojik sözlüklere, ansiklopedilere başvurması gerekiyor. Fakat bazen bunlar da yeterli olmuyor, bir bulmaca çözercesine, metnin içeriğinden hareket ederek yorumlar getirmek zorunluluğu doğuyor. (Noyan 2004: 9) [Noktalama işaretleri ve yazım kaynakta olduğu gibi aktarılmıştır. N.B.]

¹⁷ Notların kullanımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Baş (2018).

Çevirmen, kaynak metni kavrayabilmek için giriştiği ayrıntılı ve derin araştırmaların da bazen çözüme ulaştırmadığına işaret etmektedir.

Noyan'ın yukarıdaki açıklamalarının, bu dönemlerde yazılmış olan tüm kaynak metinlerin çevirisi için geçerli olduğu söylenebilir. Bu çeviride 16. yüzyılda konuşulan Türkçeyi kullanmak söz konusu değildir. Çevirmen erek okur kitlesini dikkate alarak çağdaş Türkçeyi tercih etmiştir. “[...] gençler[in] bundan elli yıl önce kullanılan sözcükleri bile yadırg[amaları]” ise Türkiye’deki dil politikasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilde sadeleşme hareketi nedeniyle Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin yerine Türkçe karşılıklarının kullanılması dil değişimini meydana getirdi. Bu bağlamda çeviri olgusunun ilişkili olduğu diğer etmenler açığa çıkmaktadır.

Çevirmen, okura her an, metnin aslında eski bir döneme ait olduğunu hissettirecek bir anlatım biçiminin olmadığını ifade etmektedir. Bir anlatının eski bir döneme ait olduğunu, ara ara da olsa, hissettirmek için dilde kimi düzenlemeler yapılabilir. Bunun için bazı eski yapı ve sözcüklerden yararlanılabilir. Bu yapay dil kullanımı çağdaş Türkçeye eskicil bir biçim kazandırır, fakat okumayı zorlaştırabilir. Noyan, çevirisinde okunabilirliği öncelikle, böylece erek metin kaynak metne göre daha zahmetsizce okunabilmektedir. Nitekim 16. yüzyıldaki kaynak okurun da metni zorlanarak okunmuş olduğu tahmin edilmektedir.

Sahaftan seçmeler dizisindeki çeviri kitaplarda, çevirmen Türki Noyan'ın görünürlüğünün zamanla artmış olduğu gözlenmiştir. Bu durum, iç metinlerde Noyan'ın hem başarılı çevirilerinden hem de diğer katkılarından söz edilmesinden kaynaklanmıştır.

5. Sonuç

Bu çalışmanın niceliksel kısmında Almandan yapılan 16 farklı seyahatname çevirisine ait 34 sürümün 1960–2019 yılları arasındaki dağılım gösterilmiştir. Burada yüksek baskı sayısından ötürü Moltke seyahatnamesine yönelik talebin yüksek olduğu açıkça görülmektedir. Hâlihazırda iki farklı çevirisi satışta bulunmaktadır, Moltke 2010 ve 2017 sürümleri. On farklı seyahatnamenin çevirileri ise tek bir yayınevi tarafından sahaftan seçmeler dizisi kapsamında yayınlanmıştır.

Eski dönemlere ait seyahatnameler, bu imkân bulunduğu, dili çeviriden gerçekleştirilmiştir. Kitap Yayınevinde ikinci dil üzerinden çeviriye rastlanmaktadır. İtalyanca kaleme alınmış olan Bobovski seyahatnamesi, ilkin Fransızca sonra da Almanca çevirisinden Türkçeye aktarılmıştır. Bu tercihte, Fransızca erek metinde Annie Berthier ve Stefanos Yerasimos'un önsözle notlarının ve yayınevi için çalışan çevirmenlerin de belirleyici olduğu düşünülebilir.

İç metinlerle ilgili 1960–1989 ile 1990–2019 yıllarını kapsayan niceliksel verilerin karşılaştırılmasında, belli başlı iç metinlerde bazı değişimlerin yaşandığı ortaya çıkmıştır. 1990–2019 yılları arasında ilk zaman dilimine göre, dizi kapsamında yayınlanan seyahatname sürümlerinde artış görülmektedir. 1960–1989 yılları arasında ön kapak tasarımlarının daha yalın ve kapakların ancak üçte birinin resimli olduğu

görülürken, ikinci zaman diliminde tüm kitaplarda özenle tasarlanmış kapaklar tercih edilmiştir. Bu tasarımların hem kitabın niteliğini yükseltmeye hem de satışları arttırmaya yönelik olduğu ifade edilebilir. Seyahatnamelerde ilan/reklam konusu önemli bir yer tutmaz, bu konuda sekiz sayfalık bir hacimle sadece Moltke 2010 sürümü dikkat çekmektedir. Seyahatnamelerde resimler, önsöz (Uğurlu 2010: 24), tanıtım metinlerine (Schweigge 2004/ 2014) ve hatta başlıklarda konu olabilecek kadar önemli bir yere sahiptir. Moltke 2010 sürümü gravürlerle bezenerek zenginleştirilmiştir. Resimli kitaplarda ikinci zaman diliminde önemli bir yükseliş kaydedilmiştir. Tanıtım metinlerinde de ikinci zaman diliminde bir artış söz konusu olup sürümlerin neredeyse hepsinde tanıtım metnine yer verilmiştir. Seyahatname sürümlerinin hepsinde notlardan –çoğunlukla da dipnot olarak– yararlanılmıştır. Ancak Moltke 2010 sürümü –bir adet dipnot kullanımıyla– istisna olarak görülebilir. Notlama ayrı bir çalışma olarak görüldüğünden notların yazarı belirtilmekte ve seyahatname türünde niteliği yükselten bir öge olarak görülmektedir. Çevirmenin adının ön kapakta aktarılmasında bir artış görülse de bu konuda tutarlı bir uygulama yerleşmemiştir.

Seyahatnameler, iç metinler aracılığıyla erek okurların yabancı seyahatnameleri okuma amacı ve onların tahmin edilen ihtiyaçlarına göre düzenlenmektedir. Seyahatname çevirilerinin amacı, erek okurlara yabancı seyyahların bakış açısından Osmanlı'daki yaşamın nasıl algılandığını tanıtan kaynaklar sunulmasıdır. Dolayısıyla, kaynak yazarların bakış açısı ait oldukları ülkenin düşünce altyapısını yansıtmaktadır. İç metinler hazırlanırken bu unsurlar dikkate alınmaktadır. Örneğin, Heberer (2003)'in anlattığı “bazı dini öykülerle Protestan inancına ilişkin düşünceleri, Latince metinler ve yazarın Osmanlı toprakları dışındaki gözlemlerine ait bölümler” erek okurun ilgisini çekmeyeceği düşünülerek, başlıkları belirtilse de erek metne alınmamıştır (Yayıncının Notu, 2003: 6). Erek okurların ihtiyaçları dipnotların çevirisinde de gözetilmektedir. Stein bu konuda Türkçe baskı için hazırladığı önsözde, hem çevirmenin hem kendisinin kaynak kültür için hazırlanan dipnotlarda değişiklikler yaptıklarını ifade etmektedir (2004: 13). Önsözler aracılığıyla erek okurun hem daha iyi anlamasını sağlamak hem de olası tepkisi düşünülerek meydana gelebilecek bir çatışmanın önüne geçilmektedir (Beydilli 2007, Örs 1960, Gül 1967). Gerlach seyahatnamesinde erek okur, kaynak yazarın farklı bakış açısı ile çeviri metni daha okumadan önsözde tanışmaktadır (Beydilli 2007: 27–28)¹⁸. Önsözler erek okuru yönlendirmektedir. Ancak, bu yönlendirme farklılık göstermektedir. Örneğin, çevirmen Örs'ün bu konuda daha buyurgan bir tutum izlediği görülmektedir.

Ancak, çeviri kitapları yayınlamak yayınevini kültür hizmeti sunmanın yanı sıra aynı zamanda iş yapmak ve gelir elde etmek gibi bir amacının da olduğu göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Örneğin, çeviri kitabın yeni baskılarını belirtmek, hem bu yayının talep gördüğünü yansıtarak satış stratejisini destekleyebilmekte hem de erek

¹⁸ Beydilli'nin çeviri metinle ilgili verilen bu bilgiler erek okuru hazırlamaktadır: “[...] asil ve iyi eğitilmiş [...] ailelerden seçilen elçilerin, Osmanlı hanedanı ile ilgili küçümsemeleri sezme ve satır aralarındaki müstehzi tebessümlerini okumak mümkündür. Gerlach, padişah eş ve anneleri hakkında bilgi verirken bu hava içinde gibidir. II. Selim'in eşi Nurbanu'nun esir alınan [...] bir Rum kızı olduğu; III. Murad'ın eşi Safiye'nin [...] takdim edilen bir cariye olduğunun beyanı asalet çizelgesinin istihza dolu bir dökümü gibidir.” (a.g.e)

okura kitap hakkında bir fikir vermektedir. Belli bir tarihten sonra çevirmenin adını kapakta yazmaya başlamış olan bir yayınevi baskı sayısını kapağa eklerken, çevirmen adında aynı düzenlemeye gitmemektedir. Bu da çevirmenin görünürlüğüyle ilgili farkındalığın uygulamaya tutarlı bir şekilde yansımadığını gözler önüne sermektedir.

Seyahatname çevirilerin hemen hemen hepsinde çeviri olgusu bir şekilde konu edilmektedir. Bu, çevirmenin adının belirtilmesiyle –yazarla ön kapakta aktarılması çevirmenin görünür kılınmasını daha çok desteklemektedir–, çevirinin öneminin vurgulanmasıyla, çeviri kitaba ilişkin bilgilendirmeyle, çeviri güçlüklerinin açıklanmasıyla, hatta kaynak kültür hakkında uyarılarla vs. yapılmaktadır. Yalnızca Moltke 2010 sürümünde çeviri kavramı hiçbir şekilde kullanılmamakta, hatta erek metni yayına hazırlayan ve Karahan’la birlikte “Türkçesi[nden]” (Moltke 2010: künye sayfası) sorumlu olan araştırmacı yazar N. Uğurlu (2010: 13) Moltke’nin “mektuplarından bir derleme düzenledik[lerini]” yazmaktadır. Çeviri kitabın başlığı Kaynak metindeki bir bölüm başlığından esinlenerek oluşturulmuş olsa da, *Kürdistan Dağlarından* başlığı kaynak yazarın başlığıyla bağdaşmamaktadır. Belki de derleme kavramı bu nedenle tercih edilmiştir. Moltke 2010 sürümünün bir çeviri olduğunun adeta üstü örtülmek ya da çeviri olduğu yok sayılmak istenmiştir.

İç metinler, erek okurun çeviri metne yönelik bir beklentisini biçimlendirmektedir. Başlıktan sonra tanıtım metni de kapak tasarımı Kürtlerle ilgili bir beklentiyi güçlendirdiğinden, Moltke 2010 sürümü Kürtlerle ilgili bir çeviri kitap olarak lanse edilmiştir. Oysa, çeviri kitap sadece Kürtlerle ilgili konuları ele almamaktadır. Diğer yandan Moltke 2010 sürümü, Moltke seyahatnamesinin altıncı sürümüdür. Ekonomik başarı beklentisi Moltke seyahatnamesini çevirmeye yönlendirmiş olabileceği düşünülebilir. Moltke seyahatnamesine yüksek bir talep söz konusudur. Nitekim altıncı sürümden sonra Örs’ün *Moltke’nin Türkiye Mektupları* başlıklı çevirisi iki baskı daha yapmıştır. Moltke 2010 sürümünde erek kültürün dinamiklerinin etkili olduğu düşünülebilir. Resmî söylemde, Kürt sözcüğünü kullanmanın bile tabu sayıldığı uzun bir dönemden sonra Kürtlük konusunda özgürlüklerin sağlanmasının, kaynak kitabın Kürtlerle ilgili yönünün öne çıkarılmasında etkili olduğu düşünülebilir. Burada çeviri kitabın ideolojik ve ticari kaygılarla üretildiği akla gelmektedir. Moltke 2010 sürümü örneğinde, yazar/çevirmenlerin ilgi alanı, yayınevinde daha önce yayımlanan kitaplar, siyasi ortam, ekonomik gerekçeler, erek metne talep gibi birçok farklı etmenin bir araya gelmesinin bu çeviri kitabın üretilmesinde payı olduğu düşünülebilmektedir. Fakat Moltke seyahatnamesinin 2016 ve 2017 baskıları dikkate alındığında erek okurun Örs’ün çevirisini yeğlediği görülmektedir.

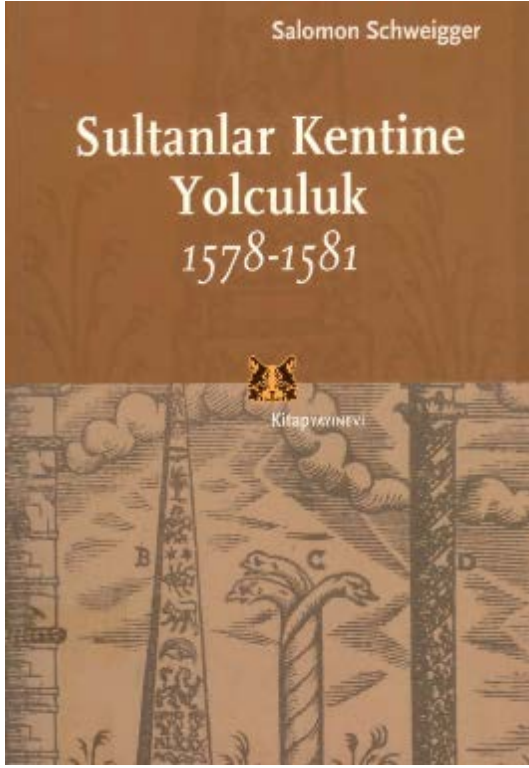
Bu çalışmada iç metinlerin çeviri metne katkıları betimlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca iç metinler aracılığıyla çeviri olgusunu etkileyen etmenler gösterilmek istenmiştir.

6. Kaynakça

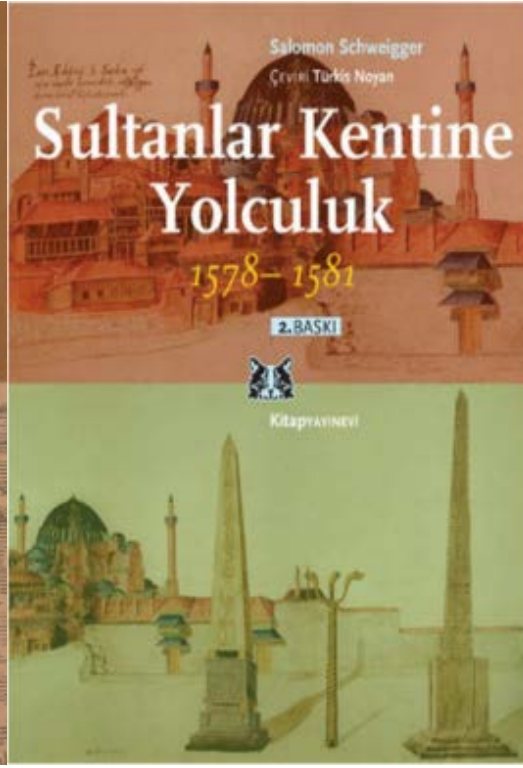
- Akpınar, Turgut** (1997): “Almanların Marco Polo’su Schiltberger (1380–1440) ve Eseri”, Schiltberger, Johannes: *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394–1427)*, s. 16–22.
- Anadol, Çağatay** (2017): “Türkçe Basım İçin Sunuş”, Seetzen, Ulrich Jasper: *İstanbul Günlükleri, 12 Aralık 1802 – 22 Haziran 1803*, çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Ataç, Nurullah** (1999): “Tercüme Dair”, [Tercüme; 1, 1941¹, s. 505–507], hazırlayan Yağcı, Öner: *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi*, Ankara, Kültür Bakanlığı, s. 15–17.
- Barth, Heinrich** (2017): *Heinrich Barth Seyahatnamesi, Trabzon’dan Üsküdar’a Yolculuk 1858*, çevirmen Selma Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Baş, Nurhan** (2018): “Die Spuren der Übersetzerin bei der Übersetzung der Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau ins Türkische”, *Diyalog*, 2, s. 201–215.
- Beydilli, Kemal** (2007): “Önsöz, Stephan Gerlach Türkiye Günlüğü (1573–1578)”, Gerlach, Stephan: *Türkiye Günlüğü, 1573–1576*, çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 17–43.
- BTNK** (1939): *Birinci Türk Neşriyat Kongresi, Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları*. Ankara, Maarif Vekilliği.
- Dernschwam, Hans** (1992): *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, çevirmen Yaşar Önen, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Genette, Gérard** (2016⁶): *Paratexte, Das Buch vom Beiwerk des Buches*, (2001¹), çevirmen Dieter Hornig, [1987], Frankfurt, Suhrkamp.
- Gül, Kemal Vehbi** (1967): “Helmuth Graf von Moltke”, von Moltke, Helmuth: *Türkiye Mektupları*, s. 3–23.
- Kansu-Yetkiner, Neslihan/ Oktar, Lütfiye** (2012): “Hayri Potur vs. Harry Potter: A Paratextual Analysis of Glocalization in Turkish”, Gil-Bardaji, Anna / Orero, Pilar / Rovira-Esteva (Eds): *Translation Peripheries, Paratextual Elements in Translation*, Bern / Berlin / Bruxelles / Frankfurt am Main / New York / Oxford / Wien, Peter Lang.
- Koş, Ayşenaz** (2007). “Analysis of the paratexts of Simone de Beauvoir’s works in Turkish”, A. Pym, & A. Perekrestenko (Eds.): *Translation research projects I*, Taragona: Intercultural Studies Group, s. 59-68.
- Kovala, Urpo** (1996): “Translations, Paratextual Mediation and Ideological Closure”, *Target*, 8/1. Amsterdam, John Benjamins, s.119–147.
- Minorsky, Viladimir ve Bois, Thomas** (2008): *Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul, Örgün Yayınevi.
- Moltke, Helmuth von** (1967): *Türkiye Mektupları*, çevirmen Kemal Vehbi Gül, İstanbul, Varlık Yayınları.
- Moltke, Helmuth von** (2010): *Kürdistan Dağlarından*, çevirmen E. Karahan/ Nurer Uğurlu, İstanbul, Örgün Yayınevi.
- Noyan, Selma Türkis** (2004): “Çevirmenin Notu”, Schweigger, Salomon: *Sultanlar Kentine Yolculuk, 1578–1581*, çevirmen Selma Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 9.
- Örs, Hayrullah** (1960): “Çevirenin Önsözü”, von Moltke, Helmuth: *Türkiye’deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, Ankara, Türk Tarih Basımevi, s. VII–XIX.
- Schiltberger, Johannes** (1997): *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394–1427)*, 3. baskı, 1. baskı 1995, çevirmen Turgut Akpınar, İstanbul, İletişim Yayınları.

- Schlemmer, Ulrich** (Hg.) (1983): “Einführung”, Schiltberger, Johannes: *Als Sklave im Osmanischem Reich und bei den Tataren: 1394–1427*), çevirmen Ulrich Schlemmer, Stuttgart, Thienemanns, s. 13–37.
- Stein, Heidi** (2004): “Türkçe Baskıya Önsöz”, Schweigger, Salomon: *Sultanlar Kentine Yolculuk, 1578–1581*, çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 11–13.
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz** (2005): *Kapılar, Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*, İstanbul, Scala Yayıncılık.
- Talun İnce, Ayalp** (2008): “Hans Dernschwam’ın İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü’ndeki Türk İmajı Üzerine Bir İnceleme”, *Türkbilig* 15, s. 110–125.
- Tuncel, Bedrettin** (1999): “Tercüme Meselesi”, [Tercüme; 1, 1940¹, s. 79–82], hazırlayan Yağcı, Öner: *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi*, Ankara, Kültür Bakanlığı, s. 3–6.
- Uğurlu, Nurur** (2010): “Gravürler”, von Moltke, Helmuth: *Kürdistan Dağlarından*, s. 24–26.
- Uğurlu, Nurur** (2010): “Helmuth von Moltke Türkiye’de”, von Moltke, Helmuth: *Kürdistan Dağlarından*, s. 14–23.
- Üçel-Aybet, Gülgün** (2010): *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, 4. baskı, 1. baskı 2003, İstanbul, İletişim Yayıncılık.
- Ülken, Hilmi Ziya** (1948): *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Vural Kara, Sergül** (2005): *Übersetzungsvergleich für das Sprachenpaar Deutsch-Türkisch*, Frankfurt am Main/ Berlin/ Bern, Peter Lang.
- Werner, Adam** (2011): *Padişahın Huzurunda, Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Yayıncının Notu** (2002): Albertus Bobovius, *Topkapı Sarayı’nda Yaşam*, çevirmen Ali Berktaş, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 11.
- Yayıncının Notu** (2003): Heberer, Michael: *Osmanlıda Bir Köle, Brettenli Michael Heberer’in Anıları, 1585–1588*, çevirmen Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 6.
- Yayıncının Notu** (2011): Werner, Adam: *Padişahın Huzurunda, Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, s. 7.
- İnternet kaynakları:**
- Ağaoğlu, Bülent** (1981): *Türkiye Seyahatnameler Kaynakçası*, İstanbul.
https://www.anatoliajournal.com/atad/depo/bilgibankasi/bulent_062.pdf (Erişim tarihi: 22.08.2019)
- TDK** (2019): <http://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 22.08.2019)

7. Ekler



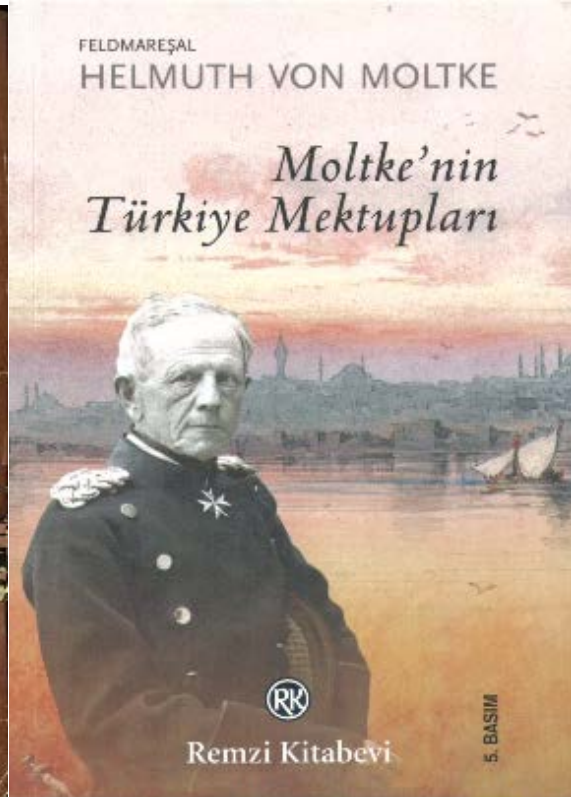
Grafik 2: Schweigger 2004 sürümünün kapak tasarımı



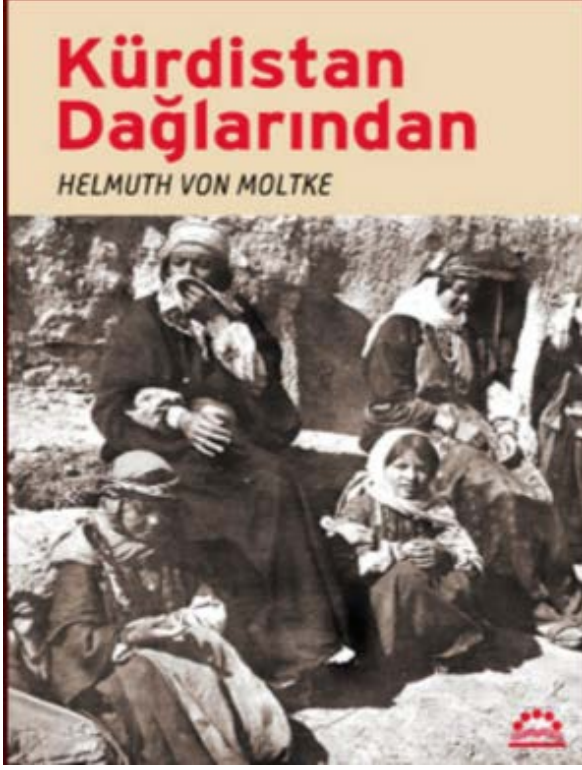
Grafik 3: Schweigger 2014 sürümünün kapak tasarımı



Grafik 4: Moltke 1960 sürümünün kapak tasarımı



Grafik 5: Moltke 2017 sürümünün kapak tasarımı



Grafik 6: Moltke 2010 sürümünün kapak tasarımı